

¿CULTURA ECLESIASTICA O COMPETÈNCIA RETÒRICA? EL LLATÍ, LA BÍBLIA I EL REI EN JAUME

JOSEP M. PUJOL
Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

Ha estat el P. Burns que ha dit que el *Llibre del rei En Jaume* (en endavant, *LRJ*) és un document tan insòlit per a l'època medieval que els dubtes sobre la seva autenticitat es presenten de manera natural (II, 1967: 324). En efecte: tot i que una impugnació directa i argumentada de l'autoria reial del *LRJ* no existeix fins a la *Colección de cartas histórico-críticas* de Josep Villarroya (1800), el cert és que no manquen reticències en aquest sentit ja des de bon començament del segle XVI.¹

Sense haver llegit, en qualsevol cas, la *Chronica* de fra Pere Marsili perquè no havia pogut accedir a cap manuscrit, com reconeix ell mateix dues vegades (1800: 226 i 228), Villarroya resol el problema de la coincidència entre els dos textos aventurant l'afirmació que el rei hauria deixat “diferentes apuntaciones, borradores, memorias o notas de varios sucesos de su reinado, y alguna pluma curiosa fue coordinándolas, extendiéndolas y acumulándolas a su arbitrio, aprovechando acaso algunas especies de la historia de este príncipe que escribió el padre Pedro Marsilio” (1800, 227).

A partir de Villarroya, l'erudició moderna ha restat dividida sobre el paper del rei, i malgrat que l'acceptació de l'autoria règia hagi anat guanyant adeptes, el rebuig inicial no ha cedit sinó gradualment i oferint molta resistència, i la veritat és que la qüestió de la paternitat del *LRJ* encara no es troba tancada del tot.²

Els plantejaments certament confusos i fallaciosos de Villarroya —en el seu confinament mallorquí Jovellanos els titllava amb raó de “paralogismos”— es radicalitzen i reben nou crè-

1. En el ms. 1018 de la Biblioteca de Catalunya, al marge del passatge del pròleg de les *Chronicae illustrissimi regis Aragonum domini Jacobi victoriosissimi principis* [en endavant, *Chronica*] en què fra Pere Marsili es refereix als “gesta pristinis temporibus veraci stilo sed vulgari collecta” del rei, Zurita afegí de pròpia mà (Duran [ed.], 1998: 253): “Priscis temporibus collecta, sed ab ipso rege non prodit auctor” (f. 6^v) i als *Anales* diu cautelosament que l'obra “está ordenada en su nombre y se tiene comunmente por cierto que el mismo Rey fue el que la compuso” (I.ii.63). Més endavant, Nicolás Antonio es considera en el deure de sortir al pas de certes enraonies sobre la qüestió: “Nec audiendi sunt qui non ab ipso Rege, sed jussu ejus eove res uti gestae fuerant suggerente, formatam conjectantur” (*BHN*, VIII.iv.144).

2. Encara el 1965 Soldevila es creia obligat a rebatre els arguments de Villarroya, que arran de la seva aparició havien estat objecte d'un notable article de refutació per part del liberal aragonès Isidoro Antillón (1804).

dit a través de Jaume Villanueva (1763-1824), que havent llegit finalment la *Chronica*³ torna a argumentar la prioritat d'aquesta respecte al *LRJ*,⁴ aparentment amb més seriositat, i nega fins i tot que els “materials previs” en llengua vulgar —“memorias” o “escritos” “en lemosín”—, fossin obra del rei: la “crònica” de Jaume I, segons sospita, “se zurció muchos años después de la de Marsilio, y tengo por cierto que el rey D. Jaime ni escribió esta su Crónica lemosina ni aun aquellas otras memorias que sirvieron a Marsilio de original” (*Viage*, xviii, 1851: 252).

Primer el plantejament es fa en bloc i es resol en termes impressionístics, i és així que en el segle passat i fins a principis de l'actual es van decantar per acceptar la paternitat reial de tot el *LRJ* erudits com Amador de los Ríos (III, 1863: 601), Menéndez Pelayo (p. e., *BHLC*, s. v. “Cesar”, núm. lx [II: 192]), el baró de Tourtoulon (II, 1867: 539-542) i Darwin Smith (1894: 277), mentre la rebutjaven, també *in toto*, Helfferich (1858: 62-67), Morel-Fatio (1893: § 35 [II: 119]) i Molinier (*SHF*: núm. 2756 [III, 1903: 163]).

Només Gayangos matisa, i mentre accepta la responsabilitat general del rei dóna per suposat que els últims capítols no se li poden atribuir: “True is it that the last chapters of the *Chronicle*, in which the king himself speaks of his last illness, cannot be attributed to him; they are, no doubt, the work of the same monk of Poblet, or scribe of the royal *Chronicle* who having heard of James's illness voluntarily recorded its fatal progress, and noted the king's death” (1883: xxxi-xxxii).

Havent acceptat l'existència dels “materials previs” postulats per Villarroja i Villanueva, Montoliu va fer una triple contribució a la *querelle* del *LRJ* amb les idees següents, que exposo per ordre cronològic de divulgació: (a) que la *Chronica* de Marsili i el *LRJ* eren reelaboracions independents d'unes mateixes fonts —cosa que explicaria alhora la seva coincidència general i les seves ocasionals discrepàncies— i que el segon s'hauria remodelat sota la tutela de la primera a principis del segle xiv (1913/14),⁵ (b) que el “redactor” de l'obra, sota les ordres del rei (segons un model de redacció cronística acceptat a priori per tothom), va ser Jaume Sarroca, bisbe d'Osca (1917), i finalment (c) que els “materials previs” eren unes cançons de gesta contemporànies sobre els esdeveniments que es relaten a l'obra, refoses pel “redactor” (1922). Montoliu és també qui primer crida l'atenció sobre la utilització del llatí i les citacions escripturístiques en el *LRJ*: la candidatura de Jaume Sarroca coincidiria també amb el “gran domini del llatí i de les Escripures” que denotava el *LRJ*, com ho provaven “els nombrosíssims passatges en què la Cròn. posa en boca del rei i dels bisbes i clergues del seu reialme sermons rublerts d'escollides citacions llatines de l'Antic i del Nou Testament” (1917: 71).

Però el joc de candidatures a “redactor” de la “crònica” de Jaume I havia començat abans de Montoliu. El 1909 Nicolau havia proposat el nom del jurista Bernat Vidal, amb un únic argument i de consistència tan escassa com el mer fet d'aparèixer mencionat pel seu nom dues

3. És de mà seva la còpia conservada a la biblioteca de la Real Academia de la Historia de Madrid (ms. 9/4565), que reproduceix l'original autògraf conservat a la Biblioteca Universitària de Barcelona (ms. 64).

4. La postura de Villanueva devia ser coneguda a València ja molt abans de la publicació (que va ser pòstuma) del vol. XVIII del *Viage*. Villarroja al·ludeix a certs antecedents que haurien inspirat els seus dubtes sobre l'autoria del *LRJ*: en llegir-lo per primera vegada, segons ell mateix explica, creia fermament que l'autor n'era el rei, però “después entendí que algunos literatos dudaban si efectivamente fue el rey Don Jaime el que extendió estos Comentarios; y que otros, y entre ellos uno de los más sabios varones que ha tenido la Nación en este siglo, lo negaban absolutamente” (1800: 7).

5. Malgrat que la suposada prelació de la *Chronica* respecte al *LRJ* ja havia estat impugnada de manera sòlida per Martín-Chabod en un treball que no acostuma a veure's citat (1911), Soldevila va haver de dedicar dos articles (1962, reproduït a 1971: 54-62, i 1966) a lluitar contra aquesta hipòtesi, que Asperti també ha combatut específicament amb convicció (1982: 276-283). El tema s'hauria de considerar ja tancat.

vegades a l'obra en l'afer del consell en què el rei aconseguí que els seus homes no abandonin el Puig de Santa Maria, acabat d'ocupar, a principis de 1238 (§§ 231 i 234). El 1926, després d'haver defensat la redacció del *LRJ* en dues etapes (a Xàtiva el 1244, per a §§ 2-327, i a Barcelona el 1274 per a §§ 328-546),⁶ Sarroca, sagrista de Lleida només a partir de 1267 i sense constància documental anterior a 1260, li resulta a Nicolau massa jove per aspirar a ser redactor del “primer nucli” del *LRJ* i com que ja té candidat propi per al segon el descarta sense perdre-hi més temps.⁷ Però la fortuna de Bernat Vidal va cedir a la del seu contrincant des del primer moment.

En canvi ha tingut més èxit, com veurem, una altra de les propostes de Nicolau fetes al mateix lloc: que si bé el *LRJ* era, en general, obra del rei a través de “redactors”, no podien ser-li atribuïts de cap manera alguns passatges, i concretant —i ampliant de passada— la postura de Gayangos li refusa en qualsevol cas, “per raons òbvies”, com diu ell, el pròleg i §§ 547-566, “sense que això s'oposi”, afegeix, “a què en algun paràgraf d'entremig la intervenció reial fos poca o nul·la” (1926: 81-82). Aquests dos elements haurien estat afegits al *LRJ* en l'època de Jaume II: el primer, afegit de nou (no apareix a la *Chronica*), i els darrers paràgrafs, traduïts de Marsili, del qual també s'haurien aprofitat els discursos i les citacions escripturàries per farcir el “text català” de la “crònica” de Jaume I.⁸

Amb l'excepció de Riquer, que sempre ha cregut en la paternitat total i absoluta del rei respecte al *LRJ*, incloent-hi el pròleg (I, 1964: 405-406; 1971, 14-17), l'erudició posterior ha tendit a acceptar el plantejament iniciat per Gayangos i completat per Nicolau, però s'ha decantat per Sarroca com a autor (o almenys revisor) del pròleg, a causa de la qüestió de les citacions llatines i bíbliques, a mesura que el seu paper de “redactor” general perdia cotització.

En un passatge dedicat a comentar el pròleg del *LRJ*, Soldevila, després de declarar-se escèptic pel que fa a considerar el bisbe d'Osca com a “redactor” de l'obra, se sorprèn de la citació bíblica que obre el pròleg i troba que “les cites erudites” y “una construcció més acurada, sense les vacil·lacions i repeticions que trobem en altres passatges” y sense les “incoherències” que llisquen algun cop a la resta del llibre fan pensar que “es tracta d'un escrit d'un nivell erudit superior al que és usual a la crònica” (1971: 16), i després de citar els candidats proposats per Nicolau i Montoliu i reconèixer que pel que fa al conjunt de l'obra només es tracta d’“hipòtesis i conjectures més o menys arriscades”, es decanta per atribuir el pròleg a Jaume Sarroca: “Posat a resoldre, em decantaria envers una dualitat en aquesta forma: el prefaci, com a obra del bisbe Sarroca, la resta de la crònica, sota la direcció i inspiració del monarca, en totalitat o en gran part, redacció d'un escriptor d'inferior categoria, eruditament parlant, respecte a la categoria d'un Jaume Sarroca: sense excloure la possibilitat, ans al contrari, de fragments de la crònica redactats pel rei en persona, amb la sola excepció, això sí, del debatut prefaci, que [...] no veiem com a possible obra de Jaume I” (1971: 17).

6. He impugnat en un altre lloc aquesta hipòtesi (Pujol, 1996: 47-58).

7. Cito només per memòria que Miret i Sans havia proposat i descartat tot seguit el nom del *doctor legum* micer Umbert de Lavanha, que apareix en l'afer dels falsos moneders de Tarassona (*LRJ*, §§ 465-470). Posat a triar entre Bernat Vidal i Jaume Sarroca, Miret i Sans ja es va decantar allí mateix pel segon (1918: 538-542).

8. Nicolau argüeix que el “text primitiu” català del *LRJ* (és a dir, §§ 2-546, que simbolitza amb la lletra *X*) s'hauria convertit en la “redacció definitiva” durant el regnat de Jaume II: “Per establir aquest text prínceps del *Llibre dels Feyts* —que anomenarem *Z*— calia només donar al text *X* l'ordre de l'*M* [sc. la *Chronica*], posar-hi els darrers capítols, trets d'aquest, i un curt pròleg, és a dir, els actuals §§ 1 i 547-566. La nova edició, demés, profitaria del text llatí en certs detalls, especialment en els discursos i cites escripturàries [...]. Es possible també que de tot això —anomenem-ho *z*¹, *z*²— que, unit a l'antic text *X* constituí el *Z*, una part, petita o gran, encara que posterior a *X* fos anterior a *M*.” (1926: 87).

Després de Soldevila, la hipòtesi d'un pròleg escrit per Jaume Sarroca —sempre amb l'excepció de Riquer— guanya acceptació. Coll i Alentorn s'hi adhereix, mentre compon encara, amb el nom d'un altre col·laborador, una amigable coalició de “redactors” per al conjunt del llibre: “Bernat Vidal podria ésser només col·laborador per als capítols 106-260. Per als posteriors sembla raonable de pensar en una influència de Jaume Sarroca, documentat des del 1260, però probablement no en una intervenció personal seva, perquè fou un home massa important i aqueferat per a poder-se dedicar a aquesta tasca, sinó en la d'un funcionari supeditat a ell, com podria ésser Guillem Sarroca, potser parent, documentat com a escrivà del rei del 1243 al 1276. El pròleg, d'evident regust eclesiàstic, podria haver estat realment obra de Jaume Sarroca, escrita vers la segona meitat del 1276 o la primera del 1277” (*GEC*, s. v. *Llibre dels feits* [IX, 1976: 251]).⁹

Jaume Riera (1982), en canvi, oposant-se amb energia a la devaluació del paper de Sarroca, s'ha erigit en debellador absolut de l'autoria règia per a la totalitat del *LRJ* i defensor també a ultrança de la candidatura del bisbe com a autor. Riera sosté que “la cultura eclesiàstica que revela el *Llibre dels feyts* impedeix d'atribuir-ne la redacció al monarca” i que els resultats del seu treball obligaran “a admetre la impossibilitat moral d'haver estat Jaume I el redactor del *Llibre dels feyts*” (575-576).

Només Asperti (1982) ha discrepat d'aquesta línia amb raons específiques. Pel que fa a la intervenció general de Sarroca, el romanista italià considera decididament que l'estructura del text, obra clarament d'un “no professional” de l'escriptura, exclou la col·laboració d'altres persones (tret de simples amanuenses) excepte potser en dos llocs; el primer se circumscriuria als paràgrafs referits a la conquesta d'Eivissa (§§ 125-126), en la qual no havia pres part personalment el rei, i seria argumentable per raons lingüístiques i d'estil, i el segon afectaria la part final del llibre —“i capitoli conclusivi”, que Asperti prudentment no delimita—, on apareixen algunes mencions a Sarroca i no seria descartable del tot la seva influència (més que no pas la col·laboració en la redacció), que des de la seva favorable posició de canceller, hauria pogut “suggerir” —la paraula i les cometes són d'Asperti— al vell Jaume I que inclogués les mencions que li són fetes (1982: 273-274).¹⁰ Però pel que fa al pròleg, una mica més endavant Asperti postula o bé “l'intervento [...] di un collaboratore che abbia affiancato il Re”, o bé que s'hauria fet una “revisione formale di concetti espressi inizialmente in maniera non consona alla dignità di un preambolo di tale impegno” (v. també 1983: 283-284), particularment a partir del fragment encapçalat per l'expressió *E nos esgardan e pensan*, en què hi hauria una sintaxi més acurada (amb la multiplicació de gerundis prolèptics, que reconeix que tampoc no manquen del tot al cos del llibre) i s'observaria una represa del tema de la renúncia del rei a les vanitats d'aquest món amb l'ingrés al Cister a la fi del llibre (§ 565). I conclou: “La mano di un chierico è dunque abbastanza evidente in questa seconda sezione del Prologo: non mi pare azzardato attribuirne la stesura a Jaume Sarroca, l'ultimo segretario, rimasto accanto al re fino agli ultimi giorni di vita” (1982: 276).

En resum: el refús radical a concedir a Jaume I cap mena de responsabilitat en la redacció del *LRJ*, propugnat per Villanueva a principis del segle XIX i ponderat posteriorment de manera general i impressionística per la crítica, deixa pas a partir de Nicolau i Montoliu a una hipòtesi més matisada: la d'un responsable de la “redacció” que hauria treballat a les ordres del rei i que segons el primer hauria tingut la responsabilitat total només en el pròleg. Soldevila, que defensa

9. Per un treball publicat pòstumament i que ha de ser anterior a l'article citat, sabem que el Sr. Coll havia pensat també en algun moment en Pere del Rei (m. 1308), bisbe de Lleida i germà de Jaume Sarroca, que després va descartar (1991: 141-142).

10. He impugnat la validesa dels arguments que sostenen la intervenció fonamental d'una altra mà a §§ 125-126 i §§ 547-566 en un article que tinc en premsa.

la responsabilitat principal del rei en el *LRJ*, admet també que el pròleg seria obra d'una altra persona i la versemblança que aquesta fos Jaume Sarroca a causa de les citacions escripturístiques que s'hi troben. Després de Soldevila, la hipòtesi de la dualitat autorial pròleg / resta del llibre ha tingut un tractament divers: Coll i Alentorn, continuant les posicions dels anys vint, atribueix el primer al bisbe d'Osca i la segona a un conjunt de "redactors"; Riera retorna per altres camins al radicalisme de Villanueva i atribueix a Sarroca la totalitat del *LRJ*, incloent-hi el pròleg; mentre Asperti, que ha combatut convincentment la teoria d'un procés de treball cronístic a base de "redactors" (tema que s'ha de considerar també ja tancat), proposa reduir el paper de Sarroca al d'un "inspirador" bastant llunyà o simple "revisor" de la segona part del pròleg.

2. OBJECTIU I MÈTODE

En el present treball em proposo reexaminar el problema de les citacions llatines i escripturístiques del *LRJ* duent-lo més enllà de la qüestió sobre l'autoria del pròleg —que em sembla que és una simplificació de les coses— per situar-lo dins del marc més ampli de la funció que tenen dintre l'obra: cap al terreny dels models compositius orals i escrits, que és on em sembla que radica l'autèntica solució dels problemes. Per fer-ho, tindrè en compte sistemàticament la precisió de les referències bíbliques i la pertinència de les exegesis i afegiré encara al debat la consideració del nivell de competència en l'ús del llatí denotat per la correcció lingüística de les citacions fetes en aquesta llengua i la coherència de les traduccions, invocant en tots els casos el conjunt de la tradició textual del llibre.¹¹ Per objectivar la meua valoració de tots aquests elements des del punt de vista d'una cultura professional eclesiàstica, em valdré del testimoni, com a adaptador al llatí del *LRJ*, d'un autèntic home d'Església no gaire posterior a Jaume I: el dominic fra Pere Marsili.¹²

3. LLATÍ I CONEIXEMENTS ESCRIPTURARIS EN EL *LRJ*

Examinaré tot seguit, per ordre d'aparició, els passatges del *LRJ* que contenen elements en llatí o relacionats amb la Bíblia.¹³ Són, en total, 14 llocs, 11 en llatí i 3 en català.

11. Per a les citacions i les disquisicions de caràcter textual referides al *LRJ* em valdré de l'edició de Bruguera, a l'aparat de la qual es podrà trobar la justificació de les lliçons que adopto. (Per no complicar la vida al lector que desitgi consultar la *varia lectio*, utilitzaré les opaques sigles creades per Massó, que són les que utilitza Bruguera, en comptes de les transparents d'Asperti [1984: 108-115], que són les que prefereixo.) Pel que fa a la *toilette* del text, prescindeixo dels accents, el guionet i la dièresi, utilitzo l'apòstrof i el punt volat amb criteri propi i introdueixo el guionet arriçat (~), segons recomanació de Spitzer, per indicar un canvi abrupte d'estil directe a indirecte i el signe # per indicar un anacolot. Adverteixo també aquí que donaré les citacions de la *Chronica* de Marsili a partir de l'edició de Martínez San Pedro, tenint sempre en compte l'aparat.

12. Cal tenir en compte que el text de la *Chronica* no inclou el pròleg del *LRJ*. M'he ocupat en una altra banda de la funció de la *Chronica*: per encàrrec de Jaume II havia de convertir el *LRJ* en una crònica (Pujol, 1996: 35-41). Les paraules liminars del primer, escrites per a un text autobiogràfic redactat amb una intenció fonamentalment exemplar, no s'avenien amb el gènere de la segona, i no té res d'estrany que fossin substituïdes per un pròleg nou de Marsili, que destaca la intenció "monumental" que ha guiat la seva tasca.

13. Badia (1985, 1987 i 1990) ha analitzat algunes de les citacions llatines del *LRJ* des d'una perspectiva diferent de la del present treball, de tal manera que les conclusions que aquí es proposaran no en resulten afectades.

Però abans d'entrar pròpiament en matèria em caldrà descartar un passatge que no està en llatí malgrat que alguna vegada s'hagi pogut considerar que era així. En l'episodi del segon concili de Lió (mitjan febrer - fi de maig de 1274, §§ 523-542), en un moment determinat el papa Gregori X s'acomiada del rei amb una frase que en el còdex de Poblet és *Vay a la benedixio de Domini Dei* (§ 534). Les úniques paraules que aquí poden ser llatines són les que formen el sintagma *Domini Dei* (i deu ser per aquesta raó que Badia [1985: 46] i Bruquera [I, 1991: 129] inclouen la frase sencera entre les d'aquesta llengua); però *vay* no és llatí de cap manera, i *benedixio* és una grafia bastant estranya per al que vol dir, que no pot ser altra cosa que 'benedicció', sigui en la llengua que sigui. Un cop d'ull a la *varia lectio*, tanmateix, contribueix a aclarir el problema: el genitiu *Domini Dei* és una banalització de una *lectio difficilior* que ha deixat rastre en testimoni únic a l'edició de València (cap. [IV.]liiii [f. cxxxix^v]): *domino Dio*, forma que només pot ser italiana i que apareix ben documentada en aquesta llengua (v. per exemple, la traducció al vulgar de la Regla de Sant Benet conservada al ms. Cass. 629 [s. XIV]: "Sy volemo alcuna cosa rasoniare con li homini potenti, non potemo pallare se no con humilitate & con reverencia; quanto maioremente da lu Sengiore Domino Dio, lu qualu è sengiore de lu celo & de la tera ène de pregare con omni humilitate & puritate de lu core & devocione" [Romano 1990: 54]). Davant d'aquesta forma d'aparença llatina però insòlita, *P* i la resta dels testimonis manuscrits, desconixedors de l'italià, haurien refet, sense suprimir la preposició, el genitiu que lògicament era d'esperar en aquella llengua.¹⁴ Si tenim en compte que el papa Gregori X era Tedaldo Visconti, fill de Piacenza, la conclusió que s'imposa és que el papa s'està adreçant al rei en un parlar italià, llengua que encara no havia estat censada entre les que el rei introdueix al seu llibre. *Benedixio* és una altra *lectio difficilior* (aquest cop conservada només pel còdex de Poblet) que provoca una altra difracció —les banalitzacions *benedicchio* (*C*, per catalanització) i *benedictio* (*DEV*, per llatinització: un nominatiu incongru)— en notar temptativament el resultat del nexa —CTY— en italià septentrional, que pot ser doble: normalment [ts] i alguna vegada [š] (Rohlf, 1969: § 291 [413]), però que en qualsevol cas el rei va sentir com a diferent de l'articulació catalana en aquest mateix semicultisme (que degué percebre també amb la darrera vocal nasalitzada, d'acord amb l'evolució de —N romànica en els parlars italians "cisalpina", Rohlf, 1969: § 305 [428]). La meua edició d'aquest passatge en italià seria, doncs: *Vay a la benedixio de Dominidio!*¹⁵

1. La citació que obre el llibre ("Fe sens obres morta és", § 1) és autènticament bíblica, i la referència, correcta. Es tracta de l'Epístola de sant Jaume, en què el pensament apareix expressat diverses vegades (Iac 2,17.20: *fides sine operibus mortua est*; 2,26: *sic et fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa*):

14. Per la seva banda el llobard Pietro da Barsegapè (o da Bescapè), utilitza la forma "Domino Deo" en el seu *Sermone* en vers (vv. 413, 414, 1613) (ed. Keller 1901: 41, 60). Agraïxo a Costanzo Di Girolamo el seu ajut en la localització d'aquestes citacions.

15. Notem també de passada un detall d'interès per a la sociolingüística històrica: abans d'acomiadar-se del Rei, el placentí Gregori X acabava de parlar en francès amb el borgonyó Erart de Vallery, conestable de Xampanya i ambaixador de Felip II de França al concili: "*Or dites vos, N'Alart de Balari e'ls altres*" (§ 532). Es tracta amb tota probabilitat d'un detall ben real: abans de ser papa, Tedaldo Visconti s'havia encarregat sovint de fer gestions diplomàtiques i era un home viatjat que coneixia molt bé França i altres territoris de llengua francesa: des de 1239 fins al moment de l'elecció papal va ser ardiaca de la diòcesi valona de Lieja, i entre 1248 i 1252 havia estat estudiant a la universitat de París, de la qual consta ja com a *magister* aquest darrer any. (Sobre la carrera de Tedaldo Visconti abans d'assumir el papat, v. Gatto 1959, cap. II [29-61]).

Retrau mon seyor sent Jacme que fe sens obres morta es. Aquesta paraula volch nostre Seyor complir en los nostres feytz, e jassia que la fe senes les obres no vayla re, can abdues son ajusta-des fan fruyt, lo qual Deu vol reebre en la sua mansio. (§ 1)

2. La segona al·lusió explícitament atribuïda a un autor bíblic és també en català:

E si algunes vegades nos dava malauties, fehya ho en manera de castigament, en semblança del pare que castiga son fiyl, car diu Salamo que qui perdona a son fiyl les vergues de castigament, que mal li fa e no sembla que li vuyla bé. (§ 1)

Es tracta d'una versió lleugerament amplificada (com és propi del gust medieval) d'un passatge dels Proverbis de Salomó: *Qui parcit virgae odit filium suum* (Prov 13.24).

3. La tercera de les citacions del pròleg és la primera en llatí:

E membrans be una paraula que'ns retrau la sancta Scriptura, que diu: *Omnis laus in fine canitur*, que vol dir aytant: que la meylor cosa que l'hom pot haver si es a la derreria dels seus ayns (e la merçe del Seyor de gloria ha feyt a Nos en aquesta semblança perque's cumple la paraula de sent Jacme: que a la derreria de nostres ayns volch complir que la obra s'acordas ab la fe), e Nos esgardan e pensan [...]. (§ 1)

Però les paraules en llatí no apareixen enlloc de la Bíblia ni en contenen cap reminiscència. Formen un proverbi conegut en llatí medieval i en moltes llengües modernes (Düringsfeld, *SGRS* I: núm. 412; Wander, *DSWL*: s. v. *Ende*, núm. 47), entre les quals el català: “A la fi es canta la glòria” (*DCVB*: s. v. *fi*; Farnés, *PCC*: F755 [IV: 418]). No apareix amb aquesta forma als *PSLMÆ*, però Walther n'assenyala alguns anàlegs: *Laus decantatur operi si fine beatur* (*PSLMÆ* núm. 13582), *Laus in fine sonat: virtus in fine coronat* (*PSLMÆ* núm. 13590).

Però si la llatinitat d'aquest proverbi és correcta, la traducció no és pas exacta, ni de molt. El sentit del proverbi s'explica bé al *DCVB*: “Vol dir que el resultat bo o dolent de les empreses no es pot proclamar amb seguretat fins que estan acabades”. L'autor se'l fa venir bé per connectar amb la presa de l'hàbit cistercenc per part del protagonista esmentada al penúltim paràgraf del *LRJ* (§ 565), com ha estat remarcat per Asperti, i prescindeix del sentit per conformar la traducció a la seva intenció. En aquest punt, l'examen de la *varia lectio* és interessant: només *P* manté la lliçó correcta, mentre la branca β^{16} ha intentat millorar la versió substituint l'imprecís *cosa* per un equivalent més cenyit de *laus*: *lahor*. L'efecte que produeix aquesta versió és que el citador no tradueix directament del llatí i no diferencia entre una traducció i la glossa explicativa de la frase. Aquesta impressió, com veurem, tornarà a presentar-se en els passatges núm. 5, 7 i 14.

4. Tampoc no pertany a la Bíblia, per més que s'hi torni a remetre en fals i que aquesta vegada en contingui un clar ressò, la citació que ve tot seguit:

e esgardan encara con es gran lo seu poder e petita la nostra flaquea, e coneguem e entenem per veritat aquest mot que diu la Escripura: *Omnia pretereunt preter amare Deum*, que vol dir aytant: que totes les coses del mon son trespassadores e que's perden sino tan solament la amor de Deu. (§ 1)

16. Em remeto a l'stemma proposat per Asperti (1984).

Es tracta d'un pentàmetre, la documentació més antiga del qual és l'Epitaphium Vilituthae en díctics elegíacs de Venanci Fortunat (IV xxvi, v. 32 [p. 95-99]), i és una afortunada adaptació mètrica de l'esplèndida sentència paulina que el nostre Carles Riba volgué esculpidada sobre la seva estela funerària (i ho fou, efectivament, per mà de l'escultor Rebull): Η ΑΓΑΠΗ ΟΥΔΕΠΟΤΕ ΠΙΠΤΕΙ (*charitas nunquam excidit*, 1Cor 13,8), que resumeix admirablement tot el passatge posterior (1Cor 13,8-13). Walther ens informa que figura també a les col·leccions paremiològiques de l'època (*PSLMÆ* núm. 20040), detall que treu significació al fet que figuri al preàmbul del testament de Jaume I i en una donació feta pel rei als hospitalers el 13 de juny de 1276, un parell de mesos abans de morir, com a argument que Riera dóna a favor de la intervenció de Sarroca en el *LRJ* (1982: 589).

El llatí és correcte i la traducció és bella i ajustada, reforçada per una de les iteracions sinònimes tan corrents en les traduccions medievals.¹⁷

5. La referència de la cinquena citació del nostre corpus, la darrera del pròleg, torna a resultar correcta, encara que la formulació potser no sigui en rigor del tot exacta:

E Nos, conexen que aquesta era la veritat e l'als monçonega, volguem la nostra pensa e les nostres obres donar e dreçar als manaments de nostre Salvador e leixam les vanes glories d'aquest mon per conseguir al seu regne, car El nos diu en l'Avengeli: *Qui vult venire post me abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*, e vol tant dir en romans: que qui vol venir apres d'El, leyx la sua voluntat per la Sua. (§ 1)

En efecte, la relativa *Qui vult venire post me* (Mt 16,24) és una condicional introduïda per la conjunció *si* a la Vulgata, i l'ordre dels membres de la frase és una mica diferent respecte a aquesta: *Si quis vult post me venire [...]*, però la construcció no és estranya al llatí i tot plegat podria convenir a una citació feta de memòria.

La traducció, en canvi, és una mica compendiosa i presenta un canvi de discurs directe a indirecte que sense el suport del gest torna confusa la dixi pronominal (que jo he desambiguat amb l'ajut de la majúscula), i té un fort regust de cosa oral, com si qui hagués de fer-la accessible a un públic no entès en llatí se'n distanciés més per explicar-la o fer-ne una glossa que no pas per traduir-la amb exactitud.

6. La frase posada en boca del rei sense referència al principi de la proposició adreçada pel jove monarca a les corts de Tarragona (1228; § 48) no pertany tampoc a la Bíblia:

E sobre aço, quan foren tots denant Nos, començam nostra paraula en esta manera: *Illumina cor meum, Domine, et verba mea de Spiritu Sancto*; on Nos pregam a nostre Senyor Deus e a la Verge sancta Maria, mare sua, que Nos puxam dir algunes paraules que sian a honor de Nos e de vos, que les escoltarets, e que sien a plaer de Deu e de la sua mare, nostra Dona sancta Maria; car Nos volem parlar de bones obres, car les bones obres venen d'El e son, e aqueles paraules que Nos vos direm seran ho; e plassia a El que Nos les puxam adur a acabament. (§ 48)

La invocació sembla correspondre a una fórmula oracional, però la consulta dels repertoris eucològics (Darragon, 1991; Moeller et al., 1992-99) s'ha revelat infructuosa. Mn. Miquel dels Sants Gros, a qui he d'agrair el seu ajut en aquest punt, em suggereix la possibilitat que

17. Cfr. "Totes les coses del segle son vanitats e caden e tornen e nient, mas caritat james no cadra", traducció de *charitas nunquam excidit* a l'homilia d'Organyà sobre l'epístola del diumenge de Cinquagesma (Coromines, I, 1976: 130).

es tracti d'una oració devocional i privada en ús entre els predicadors de l'època abans de començar un sermó, i em cita l'oració amb què els professors dels seminaris solien començar les classes: "Veni, sancte Spiritus, et illumina corda nostra...".

La seva continuació en català (i l'adaptació de tot el passatge que fa Marsili, que cito tot seguit) reforçaria aquesta opinió. Ara bé, la llatinitat, amb un complement inexplicable introduït per la preposició *de*, resulta xocant. Lògicament la frase en llatí es deixa sense traduir, car no és mencionada sinó usada.

Marsili refà de cap a peus el fragment, amplificant-lo i exornant-lo, i inverteix la col·locació original posant en primer lloc una sentència d'encuny augustiniana que en el *LRJ* apareix una mica més endavant, i prescindeix de la fórmula inicial en llatí:

Quia omnia bona a Domino Deo nostro sunt et sine eo neque verba utilitatem habent neque opera virtutem, rogamus humiliter Deum et Dominum nostrum Jhesum Christum et gloriosam Virginem eius matrem quatinus Nos, sua sapientia illuminati, sua virtute illustrati, possimus vobis que cogitavimus proponere et vobiscum verba ad opera taliter ordinare quod sit ad laudem, honorem et gloriam Filii et Matris et exaltationem nostri regii diadematis et ad leticiam cordis vestri; magna enim et nova sunt que mente gerimus et omnipotenti Deo facilia, nostre autem potestati difficilia. Quare principaliter Deum invocamus adiutorem et promotorem precipuum et vestram prudentiam et consilium invitamus. Audite igitur omnes diligencius ut possitis melius respondere. (II.III [p. 160])

7. Quan l'arquebisbe de Tarragona ha de comunicar al rei la forma de la seva participació a la conquesta de Mallorca, en la mateixa avinentesa, comença en llatí amb un versicle del càntic de Simeó (Lc 2,30):

E sobre aço leva's l'arquibisbe de Terragona e dix: *Viderunt oculi mei salutare tuum*. Aquesta es paraula de Simeon quan reebe nostre Seyor entre sos braces, que dix: "Vist han los meus vuls la tua salut", e els meus vuls veen la vostra salut. E yo met hi aytant, jassia aço que la Escripura no u diga, que, pus nos veem la vostra, vehem la nostra. E aço es vostra salut: cant vos començas d'obrar de metre vostre cor en bones obres; e aço es la nostra, can vos pujarets en preu e en honor e en valor; car sí la vostra valor ni el vostre pujament fan obres de Deu, tenim nos per vostres, e aquest pensament que vos e aquests nobles qui son ab vos aquí havets pensat e volets començar es a honor de Deu e de tota la cort celestial e a prou que vos e vostres homens reeben e reebren en aquest mon e en l'altre qui es senes fi. (§ 52)

El llatí és correcte, però la traducció és ambigua, car *salutare -is* 'salvació', 'instrument o mitjà de salvació' —al Nou Testament significa 'redemptor' (la Bíblia Catalana Interconfessional parla aquí de "Salvador")—, i l'ambigüitat es presta a una interpretació summament peculiar. Vegem primer com ho diu Marsili:

Possumus dicere verbum quod sanctus ille Simeon desiderator Domini dixit cum promissum in Lege et prophetis venturum Dei Filium tenuit in manibus secundum pro nobis susceptam humanitatem puerum quadraginta dierum: *Viderunt oculi mei salutare tuum*. [...] Hoc etiam verbum assumpsisse in presenti materia nos delectat, cum admirantes letamur in Domino et gracias laudum in medio cordium nostrorum referimus dicentes quia *viderunt oculi mei salutare tuum*. Ex hiis, domine, que proponitis, que tractatis iam salutare Dei dicimini, quia pro salute fidelium et exaltatione fidei et Ecclesiae peregrinari intenditis et vos et vestros exponere, quod cum oculi nostri vident et aures audiunt non inmerito congaudemus. (II.IX [p. 166])

Marsili retorna a *salutare* el seu significat neotestamentari precís i fa una aplicació de la frase bíblica bastant més cenyida. El que sant Lluç explica és que l'Esperit Sant havia revelat

a Simeó, home just i pietós, que no moriria sense veure el Messies del Senyor: Simeó, doncs, saluda ‘l’instrument de salvació’ enviat pel Senyor, al qual es refereix l’adjectiu *tuum*. En canvi, segons el *LRJ*, l’arquebisbe de Tarragona veu la salvació del rei, i en la salvació del rei, la dels seus vassalls: el primer farà bones obres, els segons, augmentaran l’honor del seu senyor, i *tuum* s’aplica directament al rei En Jaume.

Tal com la presenta el *LRJ*, la interpretació de l’arquebisbe Aspàreg és conforme, d’una banda, amb el que l’edat mitjana entenia que havien de ser les relacions entre senyors i vassalls, i per l’altra s’avé com l’anell al dit, en primer lloc, amb les paraules de la proposició reial:

Vos sabets [...] que vinguem entre vos jove, de joven de vi: ayns e mig, e trobam Arago e Catalunya torbats, que los uns venien contra los altres e no s’acordaven en neguna re, que ço que los uns volien no u volien los altres, e haviets mala fama per lo mon per les coses que eren passades. E aquest mal Nos no podem adobar sino per dues maneres, ço es: per volentat de Deu que’ns endreç en nostres affers e que començem tals coses que vos e Nos a El vingam de plaer, e que la cosa sia tan gran e tan bona que la mala fama que es entre vos que’s tolga, car la claror de les bones obres desfa l’escuredat. (§ 48)

I lliga també amb la resposta de Guillem de Montcada l’endemà, “celebrades les misses matinals”:

Seyor, vera cosa es que Deus fe a vos per reger a nos, e feu nos per tal que us servissem be e leyalment, e no us podem server be ne leyalment si vostre pretz e vostra honor no pujavem a tot nostre poder, car lo vostre pujament es pujament de nos, el vostre be aconsich a nos. (§ 50)

Marsili, en canvi, interpreta correctament el passatge bíblic especificant que Simeó va sostenir en braços “dominum qui salvare mundum venerat”, i l’arquebisbe veu un sol *salutare*, que no és la salvació del rei sinó el rei com a *salutare Dei*, perquè es proposa de peregrinar i exposar-se ell mateix i els seus homes per a la salvació i l’exaltació de la fe i de l’Església.

8. En la seva resposta, a continuació de la de l’arquebisbe de Tarragona, el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, s’embrancha en una disquisició que parteix de l’escena de la Transfiguració. Com que la lliçó del còdex de Poblet (respectada per totes les edicions aparegudes fins a la data) no fa sentit, hauré de proposar abans de començar la que crec correcta:

De vos pot hom dir la semblança que l Pare envia a nostre Seyor Jesuchrist, fiyl de Deu, el munt qui havia nom *Excelsis*, car hi era nostre Seyor, fiyl de Deu, e Moysen, e Elies, e sent Pere.¹⁸ (§ 53)

Però els evangelistes es limiten a dir que Crist va dur els apòstols a dalt d’una muntanya (Lc 9,28), o, segons precisen sant Mateu (17,1) i sant Marc (9,1), a dalt d’una muntanya elevada

18. La paleografia ajuda a explicar l’error singular del còdex de Poblet (*H*), que va suprimir *el munt*, conservat en diverses variants per tots els altres testimonis (*el munt C*, *el mon DE*, *al mon V*): el copista devia tenir davant de la vista alguna cosa com “el mō qui havia nō Excelsis”, no ho va acabar d’entendre, es va creure en l’obligació de simplificar-ho, i va suprimir *el mō*. Però *Excelsis* és amb tota seguretat una lliçó correcta: posseeix alhora el consens stemmàtic (*E* i *D* pertanyen a la branca β de la tradició textual, oposada a *H*, únic testimoni d’α) i el caràcter de *lectio difficilior* causa de difracció: *C* i *V* s’adonen de la manca de concordança i esmolten l’enginy cadascú per la seva banda per adobar el passatge: el primer per salvar la sintaxi retoca la morfologia fent concordança l’adjectiu de la manera correcta, en nominatiu (*Excelsus*); el segon, a la inversa, per salvar la morfologia retoca la sintaxi avantposant a *excelsis* la preposició *in* per justificar-lo com a ablatiu plural.

(*in montem excelsum seorsum*). No cal dir que *excelsus* no és un nom propi sinó un simple adjectiu qualificatiu: almenys des de l'Evangelí dels Hebreus (segle II med. d. de J.C.) la muntanya on va tenir lloc la Transfiguració s'identificava amb el mont Tàbor.¹⁹ Aquí hi ha una confusió.

Ningú, és clar, no es fa un embolic sense una base i, segons com, aquí n'hi pot haver una. En efecte, en la tradició exegètica cristiana la muntanya pot ser una al·legoria de Crist, com explica sant Gregori el Gran: “In Scriptura sacra cum numero singulari *mons* ponitur, aliquando incarnatus Dominus [...] designatur” (*Moralia* 34.2 [PL, LXXVI, col. 668-669]). La raó ens la fa veure un passatge de sant Hilari de Poitiers comentant Sl 14,1 (“Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo aut quis requiescet in monte sancto tuo?”): “Sed *mons Domini* nullus in terra est: omnis enim terra jam pridem per vitia hominum maledictis obnoxia est. [...] Ergo non in his talibus exspectandus hic mons est. Sed ut editissimae humi partes *montes* nuncupantur, ita necesse est in his quae coelestia sunt maxima atque sublimia sub montis nomine opinari. Et quid sublimius Christo? quidve excelsius Deo nostro?” (*Tractatus super Psalmos*, PL, IX, col. 301-302). Crist és, doncs, la més excelsa de les eminències celestials. Cassiodor, comentant Sl 67,18 (“Mons Dei, mons pinguis. Mons excelsus, mons pinguis: quare contenditis montes excelsi adversum montem quem dilexit Deus ut habitaret in eo, siquidem Dominus habitabit semper?”), en dona encara una raó més precisa que fins i tot implica les paraules del Pare a l'escena del bateig de Jesús a la vora del Jordà (Mt 3,17) que es repeteixen a Mt 17.5:

Dixi superius *montem* debere intelligi Dominum Salvatorem; sed nunc reprehendit propheta ne quis debeat montes istos intelligere qui apostolorum eminentiae comparantur, quamvis et ipsos per Dei gratiam uberes esse noscamus. Addidit enim “mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo”. Sed quem montem debemus advertere evidenter designat. Christus est enim solus mons qui Patri complacuit ut in eodem habitaret, sicut ipse testatur: “Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui”.

(*Expositio in Psalterium*, PL, LXX, col. 468)

¿Quina és la “muntanya” a la qual es refereix el psalm? Aquella en la qual, segons diu el Profeta, el Pare es va complaure a habitar. Per això el Doctor Egredi pot dir: “Quem ergo significat *mons excelsus* nisi mediatorem Dei et hominum hominem Christum Jesum?” (*Hom. in Ezechielem*, 2.1.4 [PL, LXXVI, col. 937]), i una mica més endavant, referint-se a Crist —no a la muntanya de la Transfiguració—, afegeix: “Mons ergo iste est et excelsus, et nimis, quia etsi de terra est per substantiam humanitatis, incomprehensibilis tamen est ex altitudine diuinitatis” (*Hom. in Ezechielem*, 2.1.4 [PL, LXXVI, 938]). És perfectament possible, que havent estat adduït aquest passatge o un altre de semblant, en llatí i recontextualitzat, en un sermó sobre l'evangelí de la missa del dia del santíssim Salvador (Mt 17,1-9), un fidel no massa versat en teologia l'entengués com a referit a la muntanya de la Transfiguració i no a Crist: ‘Aquest és el mont excels —el mont que s'anomena Excels— perquè el Pare es va complaure a habitar-hi’. Però al *LRJ* la confusió va més enllà: el món és anomenat Excels “car hi era nostre Senyor, fiyl de Deu, e Moysen, e Elies, e sent Pere”.

Sigui com sigui, el rei demostra haver entès de manera capritxosa el passatge bíblic i forja el que els folkloristes en dirien una tradició explicativa onomàstica: el mont era denominat Excelsis perquè s'hi trobaven nostre Senyor, Moisès, Elies i sant Pere. (Notem també que sant Jaume i sant Joan, que hi havien pujat a la muntanya amb sant Pere segons els textos evangèlics, no hi apareixen.)

19. Segons sant Agustí “Thabor interpretari dicitur *veniens lumen*” (*Enarrationes in Psalmos* 88.1.13 [PL XXXVII, col. 1127]). Els exegetes medievals acullen unànimement aquesta etimologia, evidentment falsa.

¿Què en pensa, Marsili, de tot això? Doncs fra Pere, que sabia que *excelsus* era un simple adjectiu qualificatiu usat pels evangelistes en sentit recte, que la muntanya on va tenir lloc la Transfiguració era el mont Tàbor, i que els apòstols presents eren tres —i sobretot que no calia gastar tanta erudició per treure'n tan poc profit—, deixa córrer aquella curiosa exegesi i planxa discretament el text per donar-ne una versió acceptable als seus col·legues lectors de cròniques en llatí:

Cum Dominus noster Jesus Christus transfigurari voluit coram tribus Apostolis in monte Tabor et gloriam suam ostendere apparentibus ibi Moyse et Elia [...]. (II.x in. [p. 167])

9. Però el rei torna a posar immediatament en un compromís fra Pere amb el seu llatí precari i la seva peculiar facúndia escripturística:

E dix sent Pere:

—Ben seria cosa covinent que faesim aquí ·iij· lochs de tabernacle: lo primer a nostre Seyor Jesuchrist, e l'altre a Moysen, e a Elies altre. E en tant vench gran tro del cel, e caegren tots en terra, e quan foren tots cauts levaren se espaventablement; e vench la nuu del cel e baixa's contra els e dix: *Ecce filius meus dilectus, qui in corde meo placuit.* (§ 53)

Vegem primer com continua el relat evangèlic: “Adhuc eo loquente [*sc.* Petrus], ecce nubes lucida obumbravit eos. Et ecce vox de nube dicens: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite. Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, et timuerunt valde” (Mt 17,5-6); “Et facta est nubes obumbrans eos: et venit vox de nube, dicens: Hic est Filius meus carissimus: audite illum” (Mc 9,6); “Haec autem illo loquente, facta est nubes, et obumbravit eos: et timuerunt intransibilibus illis in nubem. Et vox facta est de nube, dicens: Hic est Filius meus electus, ipsum audite” (Lc 9,34-35).

El *LRJ* afegeix a l'escena un efectista “gran tro del cel” que no apareix als evangelis i dóna les paraules de l'Altíssim deturpades: en comptes del correcte *in quo mihi bene complacui* figura en tots els manuscrits un *qui in corde meo placuit* que no lliga ni fa sentit.²⁰ Fra Pere prescindeix dels detalls de l'escena i restableix el text de la Vulgata:

et Petrus, nesciens quid diceret, ibidem tria tabernacula fieri consulendo optaret, audita est vox Patris super unigenitum dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* (II.x in. [p. 167])

10. A principis de 1231, després d'haver discutit els termes per a un pacte d'afillament i heretatge mutu amb el quasi octogenari Sanç VII de Navarra, un joveníssim Jaume I a penes de vint-i-quatre anys deixa per a l'endemà el debat sobre les condicions amb què s'haurà de fer la guerra contra el rei de Castella:

E alongam lo conseyl tro al mati, que ja era laores prop la nuyt, e les grans faenes son meylors de parlar mati, qui fer ho pot, que en altra hora del dia. E hoides les misses bon mati, foren tots aquels que eren de secret denant lo rey de Navarra e denan Nos per dir ço que havien pensat sobre aqueles faenes aquela nuyt, car diu Salamo en sos proverbis que la nuyt a consell, e per ço que mils poguessem pensar tota aquella nuyt donam los dia al mati. (§ 145)

20. Una mà contemporània o no gaire posterior a la còpia del còdex del comte d'Aiamans (1380) ja va adonar-se del lapsus i va anotar la versió correcta de la frase bíblica al peu del f. 25^v, on es troba el passatge que comenta: “*hic est filius meus dilectus in quo mihi bene complacui* l *Mathei xvij^o capitulo*”.

La frase és, efectivament, un proverbi, però no de Salomó.²¹ Ens trobem un altre cop davant d'una parèmia comuna, correntíssima en totes les llengües europees (Düringsfeld, *SGRS*, II: núm. 232 [129]; cfr. Farnés, *PCC*: N332 [VI: 438]), atribuïda aquí en fals a la Bíblia.

Marsili abreuja dràsticament tota l'escena i elimina la citació i la referència (III.vi in. [p. 232]).

11. Els rics-homes aragonesos es mostren reticents a concedir al rei l'ajut que la seva filla Dona Violant d'Aragó li ha demanat per al seu marit, Alfons X de Castella, amenaçat per una revolta dels sarraïns del regne vassall de Múrcia. Jaume I, que acaba de vèncer la revolta d'Alasrac a València, creu que l'ajut al rei de Castella és beneficiós també per a ell, però els nobles aragonesos no ho veuen així a les corts de Saragossa de novembre-desembre de 1264. El rei comença el seu discurs amb una altra citació:

E levam nos en peus e començam ·i· auctoritat de la Escriptura que diu: *Non minor est virtus, quam querere, parta tueri*. E ja's fos que nostre Seyor nos hagues feyta gran amor e gran honor en lo feyt de Maylorques e de Valencia e en les altres coses tro en aquel dia, de nostra terra e d'altres lochs, venia a Nos manera per que Nos haviem a deffendre ço que Nos haviem conquest e ço que nostre linatge nos havia lexat. (§ 388)

Ferran Soldevila ja va detectar aquí en el seu moment un passatge ovidià, que fa referència a les conquestes amoroses (*Ars Am.* 2.13, lleugerament modificat per donar-li autonomia: en el poema el primer mot és *nec* en comptes de *non*).

Però per una vegada, i contra tota probabilitat, el llatí del rei és millor que el del seu clerical traductor, que ha esguerrat la frase. En efecte, Marsili elimina la referència incorrecta a l'Escriptura, però excepcionalment —ell que fa constar que es tracta d'un vers— corromp la mètrica del passatge amb una desafortunada inversió que li fa dir a la citació el contrari del què calia, car és evident que el que escau a l'escena de Saragossa és que el rei digui que 'No requereix menys esforç conservar el que s'ha obtingut que fer la conquesta', ja que es tracta de conservar Múrcia, i no que 'No requereix menys esforç fer la conquesta que conservar el que s'ha obtingut':

Surrexit Rex instans, assumpsit illum poeticum versum *Non minor est virtus querere quam parta tueri*, et ait: [...]. (III.LXXII [p. 335])

No crec, però, que aquest cas, vertaderament excepcional, ens hagi d'obligar a modificar la impressió que hem anat traient dels passatges examinats fins ara. L'hexàmetre ovidià —sobretot si es llegeix sense puntuació—, amb el seu violent hipèrbaton, no s'entén a la primera: de fet és la citació més complexa, des del punt de vista gramatical i retòric, de totes les llatines que es troben al llibre. I mentre el rei, que no sabia llatí, va reproduir amb tota prudència i, és clar, amb tota fidelitat, aquell formidable llatinòrum tal com l'havia trobat, Marsili, que sabia prou llatí per al consum diari però que no era pas un gran llatinista —la seva és un prosa rònega i utilitària, de ressons únicament bíblics i litúrgics— i que a més a més devia estar escaldat pels precedents, es va creure en l'obligació de deixar aquell galimaties de forma que s'entengués i va produir una banalització: com se sap, el camí de la *lectio facillior* és empedrat de bones intencions.

21. A Sir 40.5 ("Somnium noctis immutat scientiam eius"), que cita Jaume Riera, es diu una cosa molt diferent: l'Eclesiàstic hi parla dels malsons que pertorben els homes durant el repòs nocturn, malgrat que siguin innocus en comparació amb els autèntics problemes de la vida real.

El passatge ovidià és certament difícil d'entendre. A tots els testimonis manuscrits de la branca β el passatge apareix corromput (*querere quam que* simplificat en *quam que*, possiblement per una acumulació d'abreviatures), i a *V* l'hexàmetre ha estat prosificat de manera coincident amb Marsili: *Non minor est virtus quarere quam que sunt parta tueri*.

12. En la tempestuosa escena de Calataiud (febrer del 1265), en què la noblesa d'Aragó l'acusa d'haver trencat els furs, el rei es plany:

—Barons, vosaltres me sembla que volets usar de la manera que feyen los juheus a nostre Seyor quant lo preseren, lo dijous a nuyt, a la Cena, e l'aduxeren denant Pilat que'l jutjas, qui crida-ven: *Crucifige! Crucifige!* (§ 397)

El mot llatí procedeix de l'escena en què Pilat, no havent trobat cap indicatiu de culpabilitat en Jesús, ofereix als jueus la possibilitat de triar entre ell o Barrabàs per rebre l'indult.

També en l'únic mot d'aquesta citació llatina hi ha problemes. En primer lloc, a *crucifige*, verb transitiu, li manca el complement directe: *Crucifige eum!* (Mc 15,13), *Crucifige, crucifige eum* (Io 19,6 i Lc 23,21; Mt 27,22 utilitza la passiva: *crucifigetur*). En segon lloc, hi ha raons per creure que la lliçó de l'arquetip no era *crucifige* sinó un insòlit *crucifixe*, que és el que duen *ED* i *V*, mentre *H*, calligrafiat en un escriptori monàstic, i *C*, copiat per un secretari de la cancelleria de Pere III, haurien revisat la llatinitat d'aquest imperatiu.

Marsili restableix el complement que li mancava al verb:

O viri, vos contra Nos tenetis modum quem tenerant iudei petentes Dominum ad mortem per Pilatum condemnari, cum nullam causam huius dampnationis requisite possent in iusto assignare, multitudinis clamore et importunitate intentum sue perfidie habuerunt dicentes: *Crucifige, crucifige eum!* (III.LXXV [p. 340])

13. A la segona entrevista que tenen el papa i el rei abans del concili (2 de maig de 1274), Jaume I utilitza dues citacions bíbliques.

La primera, en llatí, conté un error de referència. Després d'asseure's, a prec del papa, del setial d'on s'ha aixecat per començar a parlar, el rei explica a Gregori X que va rebre la visita del seu legat, el dominicà fra Pere d'Alcana, auditor i penitencier papal,²² però que no va voler respondre a la seva missatgeria per tal com comptava veure'l directament al concili:

E quan fom asseguts dixem li que ell nos havia enviat missatge e prechs que Nos que venguesses al dia del consili, e aenant envia ns ·i· prehicador, per nom fra Pere d'Alcana, lo qual nos havia aduyta carta que Nos lo creeguessem de ço que ell nos diria de la sua part, e Nos dixem li que ·i· paraula li retreyem, que diu nostre Senyor en l'Avangeli: *Gloriam meam alteri non dabo* ~ e per aço dich jo esta paraula, que, puys jo volia venir a vos e vos m'aviets enviat missatge, lo meu cor no volia a altre descobrir sino a vos, car no era raó que la mia bona voluntat dices ja a missatge vostre, sino a la vostra pressona e denant aquels que vos volriets. (§ 527)

Es tracta no dels Evangelis sino d'Isaïes (42,8): Déu, el Senyor, declara que no cedirà a ningú la seva glòria ni als ídols el seu honor.

22. Fra Pere d'Alcana havia estat enviat a la península a la fi de 1273 o a principis de l'any següent per pacificar el conflicte entre els reis Alfons X de Castella i Enric I de Navarra, aliat de l'infant Felip (fill de sant Ferran) arran de la revolta nobiliària contra el Savi (Müller, 1929: 96).

Marsili s'adona que la remissió és falsa, i trobant potser excessiu, a més a més, que Jaume I s'assimili a Déu en una pura qüestió de vanaglòria personal eludeix la citació fent una traducció explicativa:

Vestram enim presenciam adire proponentes, vestre sanctitati reservavimus videre nostrum et nolumus eius rei habere intermedium, quia faciem vestram absque medio cernere sperabamus. (IV.xxxxix [p. 393])

14. Tot seguit remet a un passatge evangèlic (Lc 2,32) que en reprèn un altre d'Isaïes contigu al que acaba d'atribuir erròniament a l'Evangeli (Is 42,6):

E trobam per les profetes, ço es, per Isahias, que a la festa de nostra Dona sancta Maria, cant trasch nostre Senyor al temple offeri, que dix: *Lumen ad revelationem gentium*, que diu "La llum es revelada a totes les gents". E aço es ver, que quan Ell nasch e nostra Dona sancta Maria l'avia offert al temple, que'l fiyl de Deu era revelat a les gents; per que ara podem retraure que d'aquest vostre concili, que sera bo e sant, aquesta paraula, en semblança d'aquela: que ço que'ls altres apostolis no faeren ni compliren, en cobrar lo sant Sepulcre d'Oltramar, en que Deus volch morir per nos e esser sebulit en aquela terra, que per vostra paraula e per vostra obra, que farets ab los clergues e ab los nobles d'aquest mon que ara venga a acabament; e que aquel lum qui no poch venir a acabament tro a hora d'ara vinga en acabament en vostre temps e que per vos sia ences. (§ 527)

L'escena descrita no es troba al llibre d'Isaïes, naturalment, sinó a l'evangeli de sant Lluc, on consta també la citació (2,32), que forma part del càntic de Simeó (aprofitat ja per l'autor a § 52, com hem vist) i certament remet a un lloc del llibre del profeta (Is 42,6: *Et dedi te in foedus populi, in lucem gentium*).

El passatge és bastant embullat i l'autor no ha aconseguit d'explicar-se com calia; el que volia dir, naturalment, era que la *lux gentium* al·ludida per Isaïes havia trobat compliment en la lluminosa revelació a la humanitat que havia tingut lloc amb la presentació de Jesús al Temple. La traducció catalana és bastant aproximativa i denota que no hi ha familiaritat no ja tan sols amb el text bíblic sinó, per començar, amb el llenguatge elemental de la Vulgata. En prendre en braços el Messies, Simeó, que ha comprès que es tracta del Salvador que veuria abans de morir, segons que li havia profetitzat l'Esperit Sant, diu: "Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum: lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tuae Israel" (Lc 2,); *lumen ad revelationem gentium* és un sintagma nominal que funciona com a aposició explicativa de *salutare* (igual que *gloriam plebis tuae Israel*), no pas una oració enunciativa amb el verb en passiva. Tal com passava amb els núms. 3, 5 i 7, la impressió que deixa aquesta versió és que el citador introdueix a les palpentes una frase que té preparada i sap que li ve més o menys a tomb, però que n'ignora el context i la vàlua precisa i no és capaç de traduir-la directament. Notem també una anacronia: l'escena històrica de la purificació de Maria és al·ludida en termes litúrgics contemporanis ("la festa de nostra Dona sancta Maria", és a dir, la Candelera).

Marsili desfà en silenci les badades substituint la menció del profeta per la de Simeó, completant la citació, suprimint els embuts de l'estil, esborrant l'al·lusió a la Candelera i deixant de banda la correlació entre els dos Testaments en benefici de la simplicitat de la "semblança":

Audivimus modo vestrum plenum fide sanctum propositum, et dictum illud sancti Simeonis filium Virginis in ulnis portantis gaudiose nobis occurrit, quia enim per tot temporum curricula predecessores nostri circa hoc negocium in obscuritatis et tenebrarum semitis ambularunt, et gloriam

Domini postponentes, plebi aliene, infideli et perfide tenenti sepulcrum dominicum minime restiterunt; nunc, sperans quod vos dicitis per vestrum et prelatorum ac principum providum consilium optatum habere effectum, iam dico: *Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue Israel*. Illucet enim nobis lumen post tam diuturnas negligencie et indevotionis tenebras et divulgatum gentibus cedit in Verbi incarnati gloriam et Ecclesie sue sancte. (IV.xxxix [p. 393-394])

És hora de fer inventari. Pel que fa a la cultura escripturística, s'observa que en el *LRJ* les referències no es donen sistemàticament, i quan hi apareixen es fan de manera molt aproximativa: l'Escriptura, tres vegades (núm. 3, 4 i 11, totes falses); l'Evangeli, dues (núm. 5 i 13, una falsa: 13); Salomó, dues (núm. 2 i 10, una falsa: 10); només dues vegades es precisa un text concret: sant Jaume (núm. 1) i Isaïes (núm. 14, en fals); quatre vegades la citació apareix sense referència explícita, en descriure l'escena en què s'integra (núm. 7, 8, 9 i 12). Les dues terceres parts de les referències explícites (6 sobre 9) resulten errònies: en tres ocasions es dona com a bíblic un proverbi comú (núm. 3, 4, i 10), es confonen les referències al llibre d'Isaïes i l'Evangeli de sant Lluç en dues citacions contigües (núm. 13 i 14), i s'arriba a donar com a bíblic un hexàmetre extret de l'*Ars Amatoria* d'Ovidi (núm. 11). En els llocs on es pot adduir, el testimoni de Marsili és sempre inequívoc: detecta la badada i la corregeix (tres vegades: núm. 9, 11 i 12) o elimina la citació (tres vegades més: núm. 8, 10 i 13).²³ Tampoc no s'observen diferències de procediment entre el pròleg i la resta del llibre: de les cinc citacions del paràgraf inicial (núm. 1-5), dues són referències generals a l'Escriptura i errònies (núm. 3 i 4).

Pel que fa a la llatinitat, malgrat que es tracta sempre de textos summament breus, la impressió tampoc no és gaire positiva. L'ús del llatí no és sistemàtic (deixant de banda el cas núm. 6, que no és pertinent aquí, hi ha deu citacions en llatí i tres directament en català) i s'observen incongruències en l'ús d'aquesta llengua en quatre ocasions (núm. 6, 8, 9 i 12). Pel que fa a les darreres, també el testimoni de Marsili resulta revelador: en dos casos, la citació ha estat eliminada (núm. 6 i 8, el darrer segurament també per altres causes), però en els dos que s'ha mantingut, la incorrecció gramatical ha estat corregida (núm. 9 i 12). Tampoc no s'observen, al capdavall, gaire diferències entre el pròleg i la resta del llibre pel que fa al domini del llatí: dues de les cinc citacions són en català, i malgrat que en les tres restants el llatí hi és correcte, en dos casos la traducció, no ben bé literal (núm. 5) o molt allunyada del sentit propi (núm. 3), suggereix que l'autor no està en condicions de fer o almenys de controlar la traducció directament.

Decididament, la cultura llatina i escripturística que exhibeix l'autor del pròleg no és la pròpia d'un eclesiàstic i menys encara la d'un clergue que hagués rebut la plenitud del sagrament de l'orde i tingués l'alta responsabilitat de la cancelleria reial.²⁴

4. EL PRÒLEG DEL *LRJ*: MODEL COMPOSITIU I INSTÀNCIA DE REALITZACIÓ

Tampoc no veig que hi hagi contrastos significatius entre el nivell de competència sintàctica del pròleg i el de la resta del *LRJ*. Asperti, que, com hem vist, en el seu moment va plantejar la qüestió, tampoc no descarta de cap manera la responsabilitat principal del rei en aquest

23. No compto aquí entre els eliminats el núm. 6 que, com he dit, no és una citació.

24. En aquest punt em trobo, doncs, d'acord amb el P. Burns, que ja va assenyalar que "l'espiritualitat i la teologia bàsica del *Llibre del Rei*", encara que estiguessin disfressades d'erudició clerical, eren "llegues" (1981: 9; el P. Burns afegeix "i primitives", però això ja són figures d'un altre paner).

lloc, i probablement per no qüestionar del tot en aquells moments la hipòtesi Sarroca, que no era central en el seu treball, va limitar l'ajut extern a la darrera part del primer paràgraf, a partir del passatge que comença dient "E Nos, esgardant e pensant", que en l'edició de Bruguera ocupa una vintena de línies (1982: 276).

Però la delimitació a base dels gerundis prolèptics hauria de començar, de fet, una mica abans, perquè a la línia 27 del paràgraf 1 (segons la lineació el còdex de Poblet, que pot seguir-se a l'edició de Bruguera) no s'ha d'editar *membra·ns* sinó *membrans* (igual que succeeix una mica més avall, a la línia 49), car no es tracta de presents d'indicatiu sinó de participis de present en plural majestàtic, com en surten molts al *LRJ* (Bruguera, 1991: 55).

Dono tot seguit la meua edició d'aquest fragment:

E membrans be una paraula que·ns retrau la sancta Scriptura, que diu: *Omnis laus in fine canitur*, que vol dir aytant: que la meylor cosa que l'hom pot haver si es a la derreria dels seus ayns (e la merçe del Seyor de gloria ha feyt a Nos en aquesta semblança perque·s cumple la paraula de sent Jacme: que a la derreria de nostres ayns volch complir que la obra s'acordas ab la fe); e Nos, esgardan e pensan qual era aquest món, en lo qual los homens qui viven humanament [#] e con es petit aquest segle e frevol e ple d'escandel, e con l'altre ha gloria en si senes fi e nostre Seyor con la dona a aquels qui la volen haver ni la percaçen; e esgardan encara con es gran lo seu poder e petita la nostra flaquea, e coneguem e entenem per veritat aquest mot que diu la Escripura: *Omnia pretereunt preter amare Deum*, que vol dir aytant: que totes les coses del mon son trespassadores e que·s perden sino tan solament la amor de Deu.

E Nos, conexen que aquesta era la veritat e l'als monçonega, volguem la nostra pensa e les nostres obres donar e pensar e dreçar als manaments de nostre Salvador e lexam les vanes glories d'aquest mon per conseguir al seu regne, car El nos diu en l'Avengeli: *Qui vult venire post me abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me*, e vol tant dir en romanç: que qui vol venir après d'El, que leyx la sua voluntat per la Sua.

E membrans encara a Nos les grans gracies que Ell moltes vegades nos havia feytes en temps de nostra vida e majorment a la derreria dels nostres dies, volguem deixar la nostra voluntat per la Sua.

E per tal que·ls homens coneguessen e sabessen, can hauriem passada esta vida mortal, ço que Nos hauriem feyt ajudan nos lo Seyor poderos en qui es vera trinitat, lexam aquest libre per memoria de aquels qui volran hoir de les gracies que nostre Seyor nos ha feytes, e per dar exempli a tots los altres homens del mon, que façen ço que Nos havem feyt: de metre sa fe en aquest Seyor qui es tan poderos.

(§ 1)

El passatge és format per quatre seccions, a cadascuna de les quals he assignat un paràgraf. Les tres primeres tenen la mateixa estructura: comencen amb una o diverses subordinades encapçalades per participis de present o gerundis i acaben en una o diverses principals coordinades amb el verb en pretèrit perfet; la darrera comença amb una subordinada final i té el verb de la principal també en pretèrit perfet.

El text s'organitza aquí de manera parasil·lògica: (1) les millors coses s'obtenen a la fi de la vida, (2) Déu ordena a qui vulgui anar al paradís que deixi de fer la seva voluntat per complir la seva (3) i això és justament el que ha fet el rei, en record de les gràcies obtingudes, deixant les vanes glòries mundanals. Aquesta reflexió omple els tres primers paràgrafs. El quart dona als anteriors la seva culminació lògica: "lexam aquest libre per memoria de aquels qui volran oir de les gracies que nostre Seyor nos ha feytes e per dar exempli a tots los altres homens del mon". Com van veure molt bé Brigitte Schlieben-Lange (1979: 536) i Albert Hauf (1986: 49), el pròleg estableix el caràcter testamentari de l'obra, i el conjunt està estructurat segons el model de les disposicions d'aquest tipus (on per cert també són freqüents les citacions proverbials o bíbliques). És obvi, doncs, que des del punt

de vista de l'organització textual el punt de partida del pròleg en general i de la segona part en especial remunta a un model escrit i aspira per tant a un nivell d'ambició superior a la de la resta de l'obra, de la qual es diferencia també perquè el discurs no és narratiu sinó especulatiu.

Però si el model de composició pertany a la tipologia dels textos escrits, la realització traïx un autor tan poc avesat a manejar (o a fer manejar) la ploma com el de la resta de l'obra. En el primer paràgraf, el participi de present inicial va separat del segon per un incís explicatiu bastant violent (que he posat entre parèntesis), tan abrupte com els que es presenten al principi del pròleg:

Retrau monsenyor sent Jacme que fe sens obres morta es. Aquesta paraula volch nostre Seyor complir en los nostres feytz, e jassia que la fe senes les obres no vayla re, can abdues son ajustades fan fruyt, lo qual Deu vol reebre en la sua mansio. E ja fos aço (que'l començament de la nostra naxença fos bo), en les obres nostres havia mester mellorament (no per tal que la fe no fos en Nos de creure nostre Creador en les sues obres e a la sua Mare pregar que pregas per Nos al seu car Fiyl que'ns perdonas lo tort que li teniem), on, de la fe que Nos haviem, nos adux a la vera salut. (§1)

I el tercer tercer paràgraf és un *afterthought* introduït una mica a repèl en record de les gràcies atorgades per Déu (noció central de la primera meitat del pròleg) i acaba amb una inhàbil repetició de la idea final del segon paràgraf.

Els coneixements escripturístics són també en aquesta secció particularment trontollants: justament les dues referències bíbliques errònies del pròleg (núm. 3 i 4) i les dues versions desencertades, una clarament inexacta (núm. 3) i l'altra impròpia (núm. 5), se situen en aquesta part.

Un clergue a sou, mínimament avesat a escriure, no hauria produït un text tan tosc com aquest ni hauria deixat subsistir totes aquestes incongruències en una revisió feta a càrrec seu, per lleugera i apressada que hagués estat.

5. ¿CIÈNCIA D'ESCRITURES ECLESIASTICA O COMPETÈNCIA RETÒRICA D'UN REI?

Ara bé, si el rei és el responsable del pròleg, ¿per on podia venir-li el coneixement d'aquestes citacions?

El que s'ha dit fins aquí excusa de tornar a obrir el vell debat sobre la cultura del rei (ben resumit a l'admirable retrat del Conqueridor que ha fet el P. Burns [1981]). No calia haver escalfat els bancs de cap aula universitària per conèixer totes aquelles frases. Qualsevol cristià piadós podia sentir les citacions que provenen del càntic de Simeó (núm. 7: *Viderunt oculi mei salutare tuum* i núm. 14: *Lumen ad revelationem gentium*) cada dia a l'ofici de completes, i almenys una vegada a l'any les tornava a escoltar repetidament per la festa de la Candelera —la vigília del naixement del rei, diada que per a ell tenia una significació especial, com es desprèn de l'interès amb que la menciona (§ 5)—: a l'evangeli de la missa, al comentari que se'n feia a continuació en l'homilia, i encara com a antífona del dia, a la processó i a les hores canòniques. També pertany a l'evangeli d'una altra ocasió assenyalada, el Divendres Sant, el passatge que conté el *Crucifige, crucifige eum!* (núm. 12). L'escena de la Transfiguració amb l'*Hic*

est filius meus... (núm. 8 i 9) és el tema de l'evangeli del dia 9 de novembre, festa de la Transfiguració (celebrada actualment el 6 d'agost), dia del santíssim Salvador. Qualsevol persona que freqüentés la missa amb interès i devoció podia recordar perfectament aquestes breus frases, per poc llatí que sabés, amanides amb les explicacions corresponents al sermó.²⁵

Pel que fa als proverbis (núm. 3, 4, 10 i 11), que no apareixen en els textos llegits i comentats a les solemnitats litúrgiques, no cal recórrer tampoc a cap Jaume Sarroca per justificar-ne l'aparició. Corrien de ploma en ploma per cancelleries, notaries i escrivanes, i com indica la seva inclusió al repertori de Walther es trobaven en nombrosos *floscula sententiarum*: cal tenir una enorme desconfiança en l'habilitat expressiva del rei, que vivia voltat d'escrivans i notaris, enviant i rebent contínuament cartes i signant papers en llatí, per creure que necessitava tot un canceller per suggerir-les-hi.²⁶

Però saber que el rei tenia un accés fàcil a aquesta col·lecció de frases no tanca la qüestió. Cal que ens demanem per a què volia trufar el seu pròleg i el seu relat d'unes citacions que en una bona part dels casos ni tan sols no reeixia a dominar amb soltura.

Malgrat tot el que s'ha dit en aquest article —i que altrament calia dir—, la qüestió fonamental no és la del nombre, la correcció de les remissions i del llatí, l'escaiença de les traduccions i les interpretacions o la literalitat i l'autenticitat de les citacions, sinó la funció que aquestes exerceixen en el *LRJ*. Convé fixar-se en el fet que, tret de les del pròleg, totes les frases llatines apareixen posades no en boca del narrador, és a dir, assumides per l'autor del llibre —com les que afegeix Marsili *de son cru*—, sinó a l'interior i sobretot al principi de discursos pronunciats en circumstàncies molt formals, pel rei (els núm. 6, 11, 12 davant d'assemblees parlamentàries i els 13 i 14 davant del papa, al segon concili de Lió) o per alts eclesiàstics (l'arquebisbe de Tarragona [núm. 7] i el bisbe de Barcelona [núm. 8-9], a les corts de Barcelona de 1228), en ocasions solemnes, de gala.²⁷ El rei sabia, perquè ell mateix n'havia hagut de preparar i pronunciar moltes vegades, que la retòrica pròpia d'aquests discursos públics —com les proposicions reials— exigia de partir, com els predicadors, d'un *thema* o *sententia*, si podia ser en llatí, i aleshores fa que els seus personatges es comportin tal com tot-hom esperaria en circumstàncies reals.²⁸ I respecte a les sentències que apareixen al pròleg del *LRJ*, no perdem de vista el seu caràcter de preàmbul testamentari, lloc on també queda bé de posar-n'hi.

25. És exactament el cas de les al·lusions bíbliques explícites que fa Muntaner, tal com reconeix Riera (1982: 578 i n. 11); pel que fa al *LRJ*, v. Riquer, I, 1964: 406.

26. També Muntaner (§ 78), que certament no era cap erudit, cita un aforisme de dret canònic en llatí que remunta a sant Gregori (*Hom. in Evangelia*, I.vi [26] § 6), com va aclarir el Sr. Coll i Alentorn (Desclot, V: 150-152 i n. 11): *Sententia pastoris, justa vel injusta, tenenda est* (cf. *Decretum*, c. xi, q. iii, cap. i; tant sant Gregori com Gracià diuen *timenda*, que és també, segurament, el que entenia Muntaner). Desclot també el coneixia, però el dóna traduït: “La sentència de son pastor, justa o no justa, deu esser servada” (§ 168).

27. Només la núm. 10 és assumida pel narrador, i no crec que sigui gratuït que estigui en català.

28. Al *LRJ* el verb *preïcar* comprèn també l'àmbit dels discursos fets en públic per laics: “E puys d'aquí anam nos en a Saragoça e enviam per Don Artal de Luna que vingues a Nos la vespra de Sancta Maria d'agost, e en l'altre dia, Nos prehicam” (§ 504). Muntaner també usa aquest verb amb el mateix sentit (§ 25; *DCVB*, s.v. *predicar*), igual que Pere III: “E lavors, lo rey En Jayme *preïcà* e recomptà en general la manera del renunciament de l'Infant Don Jayme, segons que us havem recomptat” (§ 1.7). El Cerimoniós utilitza el sintagma *donar doctrina* referit a l'oratoría reial i es refereix a un discurs pronunciat per Jaume II amb la paraula *sermó* (§ I.12). Sobre la identitat de les pràctiques retòriques entre els predicadors religiosos i els laics, comprenent-hi l'ús dels *themata* bíblics i el recurs a les autoritats de l'Escriptura i els Pares de l'Església, Schneyer és taxatiu: “Man kann diese Reden auf den ersten Blick von Predigten nicht unterscheiden. Sie tragen ihre Gedanken im Anschluß an ein Bibelwort, dem Predigthema vor. Sie führen ihre Beweise durch Schrift- und Vaterzeugnisse” (1969: 177). Catedra (1985-86) i Johnston (1992) han donat excel·lents estudis sobre l'oratoría política dels reis catalans.

Insisteixo que en el cos del llibre les citacions bíbliques i les llatínades no formen part de l'univers de l'autor-narrador sino del dels personatges; són recursos purament formals, artístics, pur utilitatge narratiu: tenen el mateix valor que una capellina sense lligar al cap d'un cavaller que té pressa o el formigueig d'apotecaris que serveix per ponderar la magnitud de la host cristiana en el setge de València. No són més que una de les mil mostres de l'astúcia narrativa del rei, d'allò que Barthes anomena *l'effet du réel*: la sobrecàrrega de realisme en detalls no estrictament essencials per a la narració i que per aquest motiu transfereixen una enorme vivacitat i un enorme poder de convenció al conjunt del relat. No tenen ni tan sols per què respondre a esdeveniments i discursos reals, perquè no són sinó un cas particular del fenomen retòric que es dona en les converses en petit grup i que els sociolingüistes anomenen *constructed dialogue*: la presentació de les idees en forma dialogada (directa: dramatitzada) i no en forma neutra, com a resum en estil indirecte, forma part d'una estratègia destinada a vehicular la intenció del narrador de manera màximament eficaç i fomentar la implicació del públic que escolta, i en conseqüència el diàleg "reportat" no és mai un trasllat fidel del que es va dir sinó una construcció del parlant —una construcció autorial— tan artificiosa com la dels diàlegs teatrals o els de les novel·les; ho pot ser tant, que el narrador de pedrís i cantonada pot "recrear" tranquil·lament diàlegs que no va presenciar²⁹ o fins i tot diàlegs explícitament imaginaris (Tannen, 1989: 110). El rei, doncs, que com a tal havia adquirit la competència necessària per fer-ho en la vida real, estava perfectament capacitat per cercar les citacions i per inventar-se els discursos sencers que apareixen al seu llibre: no dic que ho fes, però Bruguera (1979, 122) ha assenyalat justament que els reculls de les actes del segon concili de Lió no deixen entreveure gaires semblances entre el discurs inaugural del papa i la versió que consta al *LRJ* (§ 529).

I respecte a la seva curiositat per aquesta mena de fórmules, tenim a més a més el testimoni preciós d'unes oportunes paraules que li va adreçar Climent IV el 1266 tot reprenent-lo per la feblesa de la seva carn: "Sane inter alios mundi principes quos litteralis sciencia non instruit, te Dominus excellenter ingenio naturali dotaverit, et experientia multa didiceris et libenter audieris Sapientium sententias et tenaci memoriae commendaveris" (*apud* Soldevila, 1968: 124-129).

Aquestes paraules que li dedica un contemporani dibuixen un retrat cultural de Jaume I que escau perfectament a l'autor del pròleg: el d'un príncep sense educació formal en les lletres llatines i les arts de la paraula escrita³⁰ però dotat de gran intel·ligència natural, enriquida incessantment pel contacte amb els homes i les coses, afeccionat a la literatura sapiencial i dotat d'una memòria excel·lent que li permetia recordar, arribat el cas, la sentència o la dita oportunes: una memòria tan excel·lent com la que l'havia capacitat per convertir els quasi seixanta-vuit anys de la seva vida en el testimoni biogràfic més extraordinari de tota la literatura romànica medieval.

* * *

29. Les negociacions entre el valí de Mallorca i Don Nunó —que el Rei va conèixer a través del relat del segon— s'expliquen dues vegades i permeten veure les diferències que hi ha entre les diverses presentacions d'un fet; la primera vegada (§ 76-78), en estil directe, és viva i acolorida: el valí i Don Nunó fatxendegen a voler i es repliquen amb tota eloqüència; la segona vegada (§ 78) només s'ofereix un resum estrictament informatiu en estil indirecte. A § 79, el Rei arriba a reproduir en estil directe una intervenció del valí de Mallorca davant del seu consell a l'interior de la ciutat assetjada. A § 374, el Rei reporta un diàleg entre Alasrac i un sarraí del seu consell que s'ha confabulat amb el Rei per traïr-lo: les paraules del primer, que són les que interessen, es presenten en estil directe, mentre la resposta d'Alasrac, que cau en el parany com era previsible, forma un resum en estil indirecte. A l'interior del llibre, la transició del discurs directe a la paràfrasi en estil indirecte i viceversa es produeix amb certa freqüència dintre d'un mateix període.

30. "Grammatica est litteralis sciencia, et est custos recte loquendi et scribendi; quae constat natura, ratione, auctoritate, consuetudine" (Alcuí de York, *Grammatica*, PL, CI, col. 857).

Un clergue a sou, com he dit més amunt, no hauria escrit unes línies tan tosques. Però també és cert que les paraules del pròleg, si bé són sintàcticament rudes, no són de cap manera producte d'un esperit tosc, sinó d'una persona que demostra haver meditat durant molts anys, sense treva, amb intel·ligència i des d'un observatori privilegiat, sobre Déu, el món i els homes i avesada a escorcollar d'ofici la seva pròpia consciència i el sentit de la seva vida i les seves obres; d'algú, en suma, que havia extret dels seus dies un cabal massa ric de lliçons per deixar-lo perdre a causa del fet anecdòtic de no haver pogut anar a escola quan n'era l'hora. Res més comprensible que l'autor d'aquell llibre tan singular hagués volgut assegurar-se que els ensenyaments de tota una vida, escrits amb tant d'esforç però també amb tanta convicció i tant d'apassionament, anessin a parar al públic per al qual havien estat concebuts i que volgués deixar dit com l'havien d'entendre perquè no hi hagués equívoc possible. Res més lògic, doncs, que aquest preàmbul íntim i solemne alhora —escrit quan ja res més no importa— avantposat a un testament espiritual corprendor.³¹

6. CONCLUSIONS

Examinades les evidències adduïdes, resulta que:

1. Els coneixements escripturístics i la llatinitat presents al *LRJ* són molt vacil·lants i en qualsevol cas impropis d'un eclesiàstic, com ho demostren els errors que s'hi observen i ho corrobora el judici de fra Pere Marsili sempre que és invocable;

2. No pot establir-se en aquests dos punts diferències entre el pròleg i el cos de l'obra, i tampoc no s'observen diferències pel que fa a la llatinitat sintàctica del text entre les dues meitats del pròleg;

3. L'origen banal de les citacions —passatges llegits en la litúrgia de festivitats assenyalsades i/o proverbis d'ús corrent a notaries i cancelleries— i la seva brevetat les fan compatibles amb la cultura general d'un laic piadós, per limitada que fos la seva educació, mentre estigués dotat de curiositat per les coses culturals i una mica de memòria.

4. Les citacions, posades sistemàticament a l'interior del llibre no en boca del narrador sinó de personatges que pronuncien discursos, són un element retòric habitual en l'oratoria pública dels laics; en el pròleg, formen part també de la retòrica dels preàmbuls testamentaris, i, doncs, en tots dos casos no resulten estranyes a la cultura professional d'un monarca que fa discursos i expedeix documents.

En conseqüència la utilització de citacions, en llatí o en català, i alhora els defectes en el maneig del llatí i en les remissions escripturàries que s'hi observen remetent a Jaume I com a responsable ple i total del conjunt de l'obra i del pròleg en particular.

Adicionalment,

5. S'identifica l'origen de les citacions que faltava per establir (núm. 3 [§ 1], 4 [§ 1], 6 [§ 48] i 10 [§ 145]), i

6. Es demostra que el *LRJ* introdueix l'italià en un dels passatges heteroglòssics (§ 534), per al qual es proposa una nova lectura.

31. Agraïco a Mn. Armand Puig el valuós suport que m'ha donat en les qüestions exegetiques i al Dr. Joan Bastardas que hagi tornat a demostrar, sobre el que jo em creia que era l'esborrany final d'aquest article, que els autèntics mestres no es jubilen mai.

BIBLIOGRAFIA DE REFERÈNCIA

- Amador de los Ríos 1861-65 AMADOR DE LOS RÍOS, José (1861-65): *Historia crítica de la literatura española*. Madrid: Gredos 1969. [Edició facsímil]
- Antillón 1804 A[ntillón], I[sidoro] (1804): "Sobre la Crónica o Comentarios del rey Don Jaime I de Aragón". *Variedades de Ciencias, Literatura y Artes*. Vol. IV. València, p. 287-302.
- Antonio BHV ANTONIO, Nicolás (1696): *Bibliotheca Hispana Vetus, sive Hispanorum qui usquam unquamve scripto aliquid consignaverunt notitia, complectens scriptores omnes qui ab anno M usque ad MD floruerunt*. Roma.
- Asperti 1982 ASPERTI, Stefano (1982): "Indagini sull'«Libre dels feyts» di Jaume I: Dall'originale all'archetipo". *RJb*. Vol. 33. Berlín: Walter de Gruyter, p. 269-285.
- Asperti 1983 ASPERTI, Stefano (1983): "Il re e la storia: Proposte per una nuova lettura del «Libre dels feyts» di Jaume I": *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte*. Vol. 3, núm. 4. Heidelberg: Carl Winter, p. 275-296.
- Asperti 1984 ASPERTI, Stefano (1984): "La tradizione manoscritta del «Libre dels feyts»". *Romanica Vulgaria*. Vol. 7. L'Aquila: Japadre, p. 107-167.
- Badia i Margarit 1985 BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1985): "La «substitució lingüística» en la *Crónica o Libre dels feyts del rey Don Jaime*" *Philologica Hispanensia in honorem M. Alvar*. Vol. II: *Lingüística*. Madrid: Gredos, p. 45-53.
- Badia i Margarit 1987 BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1987): *Coherència i arbitrarietat de la substitució lingüística dins la "Crònica" de Jaume I*. Barcelona: IEC.
- Badia i Margarit 1990 BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1990): "Punts de confluència entre la versió llatina i la versió catalana de la «Crònica» de Jaume I". *Miscel·lània Joan Bastardas*. Vol. IV. Barcelona: PAM, p. 15-24. (ELLC, XXI).
- Bruguera 1979 BRUGUERA, Jordi (1979): "Jaume I al Segon Concili de Lió". *EUC*. Vol. XXIII. Barcelona: PAM, p. 119-126. (Miscel·lània Ramon Aramon i Serra, I).
- Bruguera 1991 BRUGUERA, Jordi (1991): "Introducció". Bruguera, Jordi (ed.): *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Vol. I: *Estudi filològic i lingüístic i vocabulari integral*. Barcelona: Barcino. (ENC B10).
- Burns 1967 BURNS, Robert I. (1967): *The crusader kingdom of Valencia: Reconstruction on a thirteenth century frontier*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 2 vol.
- Burns 1981 BURNS, Robert I. (1981): "Vida espiritual de Jaume I el Conquistador". *Jaume I i els valencians*. València: Tres i Quatre, p. 3-49. (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 3).
- Cátedra 1985-86 CÁTEDRA, Pedro (1985-86): "Acerca del sermón político en la España medieval: A propósito del discurso de Martín el Humano en las cortes de Zaragoza de 1398". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Vol. XL. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, pp. 17-47.
- Chronica* MARTÍNEZ SAN PEDRO, Maria de los Desamparados (ed.) (1984): *La crónica latina de Jaume I*. Almería: s.e.
- Coll i Alentorn 1991 COLL I ALENTORN, Miquel (1991): "Les cròniques populars". *Historiografia*. Pròleg de Joaquim Xicoy. Obres I. Barcelona: Curial / PAM, p. 139-155.
- Corominas 1976 COROMINAS, Joan (1976): "Les homilies d'Organyà: Edició crítica, millorada i anotada". *Entre dos llenguatges*. Vol. I. Barcelona: Curial, p. 127-153.
- Darragon 1991 DARRAGON, Benoît d' (1991): *Repertoire des pièces euhologiques citées dans les "De antiquis Ecclesiae ritibus" de Dom Martène*. Roma: CLV-Edizioni Liturgiche. (Bibliotheca Ephemerides Liturgicae: Subsidia, 57).
- Darwin Swift 1894 DARWIN SWIFT, F. (1894): *The life and times of James the First, the Con-*

- queror, King of Aragon, Valencia and Majorca, Count of Barcelona and Urgel, Lord of Montpellier.* Oxford.
- Desclot DESCLOT, Bernat. COLL I ALENTORN, Miquel (ed.) (1949-51): *Crònica*. Barcelona: Barcino. (ENC 62, 63, 64, 66, 69-79).
- Duran (ed.) 1998 DURAN, Eulàlia (ed.) (1998): *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620): Barcelona: Arxiu Història i Biblioteca de Catalunya*. Compilació a cura de M. del Mar Batlle, Eulàlia Miralles, Maria Toldrà i Joan Tres. Barcelona: IEC. (Memòries de la Secció Històrico-arqueològica, I).
- Düringsfeld, *SGRS* DÜRINGSFELD, Ida von / OTTO, baró de Reinsberg-Düringsfeld (1872-75): *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen vergleichend zusammengestellt*. Leipzig, 1872-75. 2 vols. Hildesheim: Olms, 1973. [Edició facsímil]
- Farnés, *PCC* VIDAL ALCOVER, Jaume / SAVALL, Josep Lluís / SUNYER, Magí (ed.) (1992-2000): Farnés, Sebastià. *Paremiologia catalana comparada*. Barcelona: Columna.
- Fortunat LEO, F. (ed.) (1881): *Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri Italici opera poetica*. Berlin. (MGH AA. Vol. IV, 1.)
- Gatto 1959 GATTO, Ludovico (1959): *Il pontificato di Gregorio X (1271-1276)*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. [Studi Storici 28-30.]
- Gayangos 1883 GAYANGOS, Pascual de (1883): "Historical introduction". James I. *The Chronicle of James I, King of Aragón, surnamed the Conqueror (written by himself)*. Trad. de J. Forster. Londres.
- GEC* CARBONELL, Jordi / CARRERAS, Joan (ed.) (1969-80): *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Edicions 62 i Enciclopèdia Catalana. 15 vol.
- Hauf 1986 HAUF, Albert G. (1986): "Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals". *Medieval and Renaissance Studies in honour of Robert Brian Tate*. Oxford: The Dolphin Books, p. 47-61.
- Helffferich 1858 HELFFERICH, Adolf (1858): *Raymund Lull und die Anfänge der catalonischen Literatur*. Berlín.
- Johnston 1992 JOHNSTON, M. D. (1992): "Parliamentary oratory in medieval Aragon". *Rethorica*. Vol. 10, núm. 2, p. 99-117.
- LRJ* Jaume I. BRUGUERA, Jordi (ed.) (1991): *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Vol. II: Edició crítica. Barcelona: Barcino. [ENC B11.]
- Martin-Chabot 1991 MARTIN-CHABOT, Eugène (1911): "Pere Marsili et le «Libre dels feyts del rey En Jacme lo Conqueridor»". *Bibliothèque de l'École des Chartes*. Vol. LXXII. París: Bibliothèque de l'École des Chartes, p. 92-99.
- Menéndez Pelayo *BHLC* MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino (1950-53). *Bibliografía hispano-latina clásica*. A cura d' E. Sánchez-Reyes. Madrid: CSIC. 10 vol. [Edición Nacional de las Obras Completas de Menéndez Pelayo, XLIV-LIII.]
- Miret i Sans 1918 MIRET I SANS, Joaquín (1918): *Itinerari de Jaume I*. Barcelona: IEC.
- Moeller et al. 1992-99 MOELLER, Edmond-Eugène / CLÉMENT, Jean-Marie / COPPIETERS-T-WALLANT, Bertrand (ed.) (1992-99). *Corpus Orationum*. Turnhout: Brepols. (Corpus Christianorum, Series Latina 160D).
- Molinier *SHF* MOLINIER, Auguste (1903): *Les sources de l'histoire de France des origines aux guerres d'Italie (1494)*. Vol. III: *Les Capétiens, 1180-1328*. París.
- Montoliu 1913/14 MONTOLIU, Manuel de (1913/14): "La Crònica de Marsili i el manuscrit de Poblet: Contribució a l'estudi de la Crònica de Jaume I". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. V. Barcelona: IEC, p. 277-310.
- Montoliu 1917 MONTOLIU, Manuel de (1917): "Sobre la redacció de la Crònica d'En Jaume I". *ER*. Barcelona: IEC, p. 25-72. (Biblioteca Filològica)

- Montoliu 1922 MONTOLIU, Manuel de (1922): "La cançó de gesta de Jaume I: Nova teoria sobre la crònica del Conqueridor". *Butlletí Arqueològic*, III Ep., num. 8 (jul.-ag.). Tarragona: Reial Societat Arqueològica Tarraconense, p. 177-186; Num. 9 (set.-oct.), p. 209-216.
- Morel-Fatio 1893 MOREL-FATIO, Alfred (1893): "Katalanische Literatur". GRÖBER, Gustav (ed.). *Grundriß der romanischen Philologie*. Estrasburg. Vol. II, t. 2.
- Müller 1929 MÜLLER, Johannes (1929). "Die Legationen unter Gregorius X". *Römische Quartalschrift*. Vol. 37, p. 57-135.
- Nicolau 1909 NICOLAU D'OLWER, Lluís (1909): "Jaume I y los trovadors provençals". *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al rey En Jaume y a la seua época*. Vol. I. Barcelona, p. 389-407.
- Nicolau 1926 NICOLAU D'OLWER, Lluís (1926): "La Crònica del Conqueridor i els seus problemes". *Estudis Universitaris Catalans*. Vol. XI. Barcelona, p. 79-88.
- Pere III Pere III. Amadeu Pagès (ed.) (1941): *Chronique catalane de Pierre IV d'Aragon III de Catalogne, dit le Cérémonieux ou «del Punyalet»*. Toulouse: Edouard Privat.
- Pietro da Barsegapè. KELLER, Emil (ed.) (1901): *Die Reimpredigt des Pietro da Barsegapè*. A cura d'Emil Keller. Frauenfeld: Huber.
- Pujol 1996 PUJOL, Josep M. (1996): "The «Llibre del rei En Jaume»: A matter of style". DEYERMOND, Alan (ed.): *Historical literature in medieval Iberia*. Londres: Department of Hispanic Studies / Queen Mary and Westfield College, p. 35-65. (Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar, 2).
- Riera 1982 RIERA, Jaume (1982): "La personalitat eclesiàstica del redactor del «Llibre dels feits»". *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón: Jaime I y su época*. Vol. III-V. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 575-589.
- Riquer 1964 RIQUER, Martí de (1964): *Historia de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel. 3 vol.
- Riquer 1971 RIQUER, Martí de (1971): "Jaime I el Conquistador, autor del «Llibre dels feits»". *Libre dels feits del rey En Jacme*. Edició facsímil del manuscrit de Poblet (1343) conservado en la Biblioteca Universitaria de Barcelona. Barcelona: Universidad de Barcelona, p. 5-19.
- Rohlf's 1969 ROHLF'S, Gerhard (1969): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. I: *Fonetica*. Trad. de Salvatore Persichino. Milà: Einaudi.
- Romano 1990 ROMANO, Maria Elisabetta (1990): "Un volgarizzamento della Regola di San Benedetto del secolo XIV (Cod. Cass. 629)". *Miscellanea Cassinese*. Vol. 61. Montecassino. P. 15-139.
- Schlieben-Lange 1979 SCHLIEBEN-LANGE, Brigitte (1979): "Zu den Intentionserklärungen der vier großen katalanischen Chroniken". *EUC*. Vol. XXIII. Barcelona: PAM, p. 533-541. (Miscel·lània Ramon Aramon i Serra, I.)
- Schneyer 1969 SCHNEYER, Johannes Baptist (1969): *Geschichte der katholischen Predigt*. Friburg de Brisgòvia: Seelsorge Verlag.
- Soldevila 1962 SOLDEVILA, Ferran (1962): "La Crònica de Marsili, ha influït en la darrera redacció de la de Jaume I?". *ER*. 1ª. sèrie. Vol X. Barcelona: IEC, p. 137-146.
- Soldevila 1965 SOLDEVILA, Ferran. (1965): "Josep de Villarroya y la crònica de Jaume I". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. (Reimpres a Soldevila 1971: 36-45.)
- Soldevila 1966 SOLDEVILA, Ferran (1966): "La Crònica de Jaume I i el manuscrit de Poblet". *Miscellanea Populetana*. Vol. I. Poblet, p. 305-310.
- Soldevila 1971 SOLDEVILA, Ferran (1971): "Prefaci al *Llibre dels feits del rei En Jaume o Crònica de Jaume I*". Jaume I / Desclot, Bernat / Muntaner, Ramon / Pere III: *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta, p. 7-64.

- Tannen 1989 TANNEN, Deborah (1989): *Talking voice: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. Cambridge: Cambridge University Press. [Studies in Interactional Sociolinguistics, 6.]
- Tourtoulon 1863-67 TOURTOULON, Charles de (1863-67). *Jacme Ier le Conquérant, roi d'Aragon, comte de Barcelone, seigneur de Montpellier, d'après les chroniques et les documents inédits*. Montpellier. 2 vol.
- Villanueva *Viage* VILLANUEVA, Jaime (1803-52). *Viage literario a las iglesias de España*. La publica con algunas observaciones Joaquín Lorenzo Villanueva. Madrid: Imprenta Real.
- Villarroya 1800 VILLARROYA, José (1800). *Colección de cartas historico-criticas en que se convence que el rey D. Jayme I de Aragon no fue el verdadero autor de la Cronica o Comentarios que corren en su nombre*. València.
- Walther, *PSLMÆ* WALTHER, Hans (1962-65). *Proverbia sententiaeque latinitatis Medii Aevi / Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Wander, *DSWL* WANDER, Karl Friedrich Wilhelm (1867-1880). *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*. Leipzig: F. A. Brockhaus. [Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1964. Edició facsímil]
- Zurita, *Anales* ZURITA, Jerónimo (1975-80): *Anales de la Corona de Aragon*. A cura d'Ángel Canellas López. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 9 vols.

RESUM

Aquest treball es proposa dos objectius: (a) reivindicar la unitat autorial del *Llibre del rei En Jaume* demostrant que el pròleg és obra de Jaume I (1208-76) igual que la resta de l'obra i (b) posar de manifest que les citacions llatines i/o bíbliques que es troben al *LRJ* corresponen no als hàbits culturals d'un eclesiàstic sinó a la competència retòrica (però culturalment limitada) d'un monarca que fa discursos i expedeix documents.

Examinades les evidències adduïdes, resulta que: (1) els coneixements escripturístics i la llatinitat presents al *LRJ* són molt vacil·lants i en qualsevol cas impropis d'un eclesiàstic, com ho mostren els errors que s'hi observen i ho corrobora el judici del seu traductor/adaptador al llatí, fra Pere Marsili O.P. (fl. 1313), sempre que és invocable, sense que puguin establir-se en aquests dos punts diferències entre el pròleg i el cos de l'obra ni entre les dues meitats del pròleg; (2) les citacions, posades sistemàticament a l'interior del llibre no en boca del narrador sinó de personatges que pronuncien discursos, són un element retòric habitual en l'oratòria pública dels laics; en el pròleg, formen part també de la retòrica dels preàmbuls testamentaris, i, doncs, en tots dos casos no resulten estranyes a la cultura professional d'un monarca; en conseqüència no hi ha cap raó per negar a Jaume I la responsabilitat plena del conjunt de l'obra, incloent-hi el pròleg.

Adicionalment, (a) s'identifica l'origen de les quatre citacions no bíbliques (§§ 1, 48 i 145), i (b) es demostra que la llengua d'un passatge heteroglòssic posat en boca de Gregori X (§ 534) és l'italià.

MOTS CLAU: literatura catalana medieval, historiografia, oratòria política, exegesi bíblica, proverbi, Jaume I, *Llibre dels fets*

ABSTRACT

This study proposes two objectives: (a) to argue for the authorial unity of the *Llibre del rei En Jaume* by demonstrating that the prologue, like the rest of the work, is the work of Jaume I (1208-76) and (b) to make clear that the Latin and/or biblical quotations found in the *LRJ* do not reflect the culture of a priest, but rather the rhetorical (though culturally limited) competence of a monarch who makes speeches and draws up documents.

Examination of the evidence led to the conclusions that: (1) the scriptural and Latin knowledge contained in the *LRJ* are very shaky and not normal in a priest, as the errors found show and the judgement of its translator/adaptor to the Latin, Father Pere Marsili O.P. (*fl.* 1313) corroborates, whenever he is applicable. However, these two points do not establish differences between the prologue and the body of the work or between the two halves of the prologue; (2) the quotations, within the book placed systematically not in the mouth of the narrator but of characters making speeches, are a habitual rhetorical device in lay public oratory. In the prologue they also form part of the rhetoric of the preambles to testaments, and so in neither case are they foreign to the professional culture of a monarch. In consequence, there is no reason to think that Jaume I was not responsible for the entire book, including the prologue.

In addition, (a) the origin of the four non-biblical quotations is identified (§§ 1, 48 and 145), and (b) it is shown that the language of a heterogloss passage placed in the mouth of Gregory X (§ 534) is Italian.

KEY WORDS: mediaeval Catalan literature, historiography, political oratory, biblical exegesis, proverb, Jaume I, *Llibre dels fets*.